

LILIANA AGACHE

**LEXIC REGIONAL
MOLDOVENESC
ÎN PRIMA JUMĂTATE
A SECOLULUI AL XVII-LEA**

Copyright © 2009, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin

Editurii Pro Universitaria

Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al

Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

AGACHE, LILIANA

**Lexic regional moldovenesc în prima jumătate
a secolului al XIX-lea. – Liliana Agache – București :**

Pro Universitaria, 2009

Bibliogr.

ISBN 978-973-129-481-0

338.(100)

INTRODUCERE

Stadiul cercetărilor în domeniul dialectologiei istorice sub aspect sincron și diacronic

Constituirea diviziunilor dialectale și stabilirea vechimii lor în cadrul dacoromânei i-a preocupat pe cercetătorii români și străini, continuând să fie și astăzi o problemă în dezbatere, discutată, mai succint sau mai amplu, în diferite manuale sau tratate de dialectologie¹.

Cercetările românești de dialectologie istorică sunt tot atât de vechi ca studiile de istorie a limbii române, cunoscut fiind faptul că dialectologia are cele mai importante tangențe, explicite sau implicite, cu istoria limbii. Evident că metodele sale tradiționale, prin care încearcă să stabilească relații între stări actuale de limbă și etape mai vechi ale unui proces evolutiv, conceput ca unitar, sunt cele care asigură legătura dialectologiei cu celelalte discipline, precum istoria limbii, prin intermediul metodei monografice, ori cu geografia lingvistică, prin studierea răspândirii și evoluției formelor.

Interesul metodologic impune să facem o selecție a preocupărilor de dialectologie românească, a celor care reprezintă momente în afirmarea unor metode și teorii în cercetarea graiurilor sau în interpretarea faptelor dialectale ce pot fi descoperite sau reconstituite pe baza unor vechi monumente de limbă.

Realizările cele mai importante le reprezintă cu certitudine lucrările cu caracter descriptiv, cele care expun fie aspecte esențiale ale unor anumite graiuri și dialecte românești, fie structura dialectală a limbii române, în ansamblu.

Interesul științific real pentru cercetarea graiurilor românești nord și sud dunărene se dezvoltă începând din secolul al XIX-lea, mult mai devreme decât constituirea propriu-zisă a dialectologiei, ca ramură aparte a lingvisticii.

Aspectele diacronice ale dialectelor și graiurilor românești, respectiv diferențele dintre graiuri, au reprezentat preocupări importante ale oamenilor de carte ai vremii.

---

¹ Vezi *Tratat, Compendiu*, Gheție-Mareș, *GD*, Gheție, *BD*; vezi și bibliografia de la sfârșitul lucrării.

Primele observații care indică existența unor diferențe dialectale apar în prima jumătate a secolului al XVII-lea, la Simion Ștefan. În prefața *Noului Testament de la Bălgrad*² autorul susține valoarea pe care o are circulația cuvintelor, ca factor prim în ștergerea diferențelor dialectale, și face chiar considerații privitoare la necesitatea unificării limbii literare.

Un alt text în care apar forme lexicale diferite pentru regiuni diferite, datat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, este un text tipărit, apărut într-o prefață la culegerea de predici intitulată *Sicriul de aur* (Sebeș, 1683), semnat de Ion Zoba din Vinț³.

Cele mai vechi elemente de dialectologie românească se regăsesc într-un manuscris, intitulat *Lexiconul heptaglot de la Oxford*⁴, un dicționar care conține 2722 de articole, a cărui parte scrisă în limba română⁵ marchează deosebiri dialectale evidente, veritabilă probă⁶ în ce privește preocupările foarte timpurii privitoare la deosebirile dialectale din spațiul românesc. Fără a fi localizat și fără a i se cunoaște paternitatea, textul este datat posterior anului 1605 și anterior anului 1668⁷. Valoarea manuscrisului constă în faptul că el oferă informații asupra unor deosebiri dialectale existente în dacoromâna secolului al XVII-lea și privește de asemenea răspândirea teritorială a termenilor.

Chiar dacă nu se poate vorbi despre studii de dialectologie, spre sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea se emit constatări importante privind existența unor deosebiri dialectale.

Un moment de excepție în ce privește interesul pentru limba română îl constituie Dimitrie Cantemir (1673-1723), care este, din această perspectivă, un deschizător de drumuri. *Descriptio Moldaviae* este o lucrare științifică în care,

---

² Vezi *Noul Testament de la Bălgrad*, Alba Iulia, 1998.

³ Ion Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, 1903, p. 170.

⁴ Observație extrasă din Andrei Avram, *Contribuții etimologice*, București, 1997, p. 178.

⁵ Textul conține 2722 de articole în șapte limbi. Observație extrasă din lucrarea lui Andrei Avram, citată mai sus.

⁶ Vezi Andrei Avram, *Cele mai vechi mențiuni referitoare la deosebirile dialectale din cadrul dacoromânei*, în An. ICED, 1979, seria A, 1, p. 279-281 (rezumat) textul integral în SCL, XXX (1979) 6, p. 543-550.

⁷ Idem, *Contribuții etimologice*, p. 178.

alături de tratarea unor probleme de ordin lingvistic, sunt abordate și probleme de dialectologie. Autorul acordă conceptului de dialect sensul de variantă teritorială, fenomen pe care îl remarcă mai ales în ceea ce privește subdialectul moldovenesc, dar și limba română în ansamblul ei.⁸

Observațiile de dialectologie ale lui Dimitrie Cantemir nu se limitează la compararea lexicului din diverse zone locuite de români, ci se extinde și la morfologie și fonetică, semnalând existența unor trăsături fonetice dialectale, cum ar fi palatalizarea labialelor în graiurile moldovenești, fenomen atribuit mai ales vorbirii femeilor. Autorul vorbește despre diferențele de vocabular între Transilvania și Muntenia, pe de o parte, și Moldova, pe de altă parte.

Originea aromânilor și a dialectului aromân în sine este de asemenea o preocupare pentru autor, el fiind cel care a susținut originea comună a aromânilor și a dacoromânilor.

În aceeași perioadă și Miron Costin manifestă interes pentru aceste probleme.

Un secol mai târziu, Samuil Micu, în *Scurtă istorie a românilor*, menționează existența diferențelor la nivelul graiurilor, iar Petru Maior, în *Disertație pentru începutul limbei românești*, face o prezentare avizată a împărțirii în dialecte a limbii române, subliniind pronunțarea ca fiind particularitatea cea mai importantă în această delimitare. În același sens, stabilește că există o diferență între limba vorbită și cea scrisă, susținând că divergențele dialectale se întâlnesc la nivelul vorbirii, și nu în scris.

Același autor abordează, în altă parte, problema aromânilor văzuți ca niște dacoromâni migrați în anumite împrejurări istorice în sudul Dunării.⁹

---

⁸ «... ca aproape toate limbile, și cea moldovenească are diferite dialecte. Limba cea mai curată este în mijlocul Moldovei împrejurul Iașilor, pentru că locuitorii acestui ținut, din cauza prezenței continue a curții domnești, sunt mai șlefuiți decât toți ceilalți. Cei care locuiesc pe Nistru amestecă în vorbire multe cuvinte poloneze, așa încât cu greu pot fi înțeleși de alt moldovean. Cei care trăiesc în munții dinspre Transilvani folosesc destul de des cuvinte ungurești, fâlcienii alternează moldoveneasca cu vorbirea tătarască, gălățenii cu cea grecească și turcească». Vezi Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă a supra ediției de D.M. Pippidi, București, 1973, p 365, 367.

⁹ Vezi Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie. Istorie. Limbă*, București, 1942, p. 157-158.

Sub influența lui Petru Maior, Gheorghe Constantin Roja, aromân de origine, a desfășurat o intensă activitate istorico-filologică. Observații asupra repartizării teritoriale a limbii române apar consemnate în *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești*¹⁰, unde susține că limba română se împarte în două dialecte, la nordul și la sudul Dunării, și sesizează existența unor subdiviziuni la nivelul dialectelor.

Interesul pentru dialecte se constituie ca o prioritate și în opera lingvistică a lui Ion Heliade Rădulescu, în care găsim studii care privesc aromâna, văzută ca un dialect al limbii române.

Dialectologia ca disciplină în sine capătă dimensiuni importante o dată cu Ioan Maiorescu, considerat întemeietorul dialectologiei românești¹¹. Este primul român care i-a cercetat pe istroromâni în așezările lor, realizând o anchetă dialectală în Istria.

În ce privește teoretizarea unor aspecte ce vor privi de acum înainte dialectologia ca disciplină în sine și consolidarea unor concepte în terminologie, este de menționat, ca punct de plecare, Timotei Cipariu. El este cel care impune termenul de dialect în terminologia de specialitate, preocupându-se în detaliu în lucrările sale de studiul graiurilor și dialectelor limbii române. În lucrări de gramatică și în studii teoretice discută despre ramificațiile teritoriale ale limbii române.

Timotei Cipariu a reluat și a dezvoltat multe dintre ideile lui Petru Maior.

Preocuparea lui Cipariu pentru literatura română veche este determinată de unul din principiile stabilite de școala latinistă. În felul acesta, școala latinistă a contribuit indirect la trezirea interesului pentru româna veche, iar influența binefăcătoare pe care a avut-o asupra dezvoltării studiilor de filologie a compensat unele dintre scăderile ce i s-au reproșat.

Un precursor al dialectologiei istorice, prin care această disciplină intră într-o nouă etapă, este Bogdan Petriceicu Hasdeu.

---

¹⁰ *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sânt literele românilor, cele vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii dincoace și ceii dincolo de Dunăre*, Buda, 1809.

¹¹ *Tratat*, p.113.

Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română este primul chestionar lingvistic pentru cea dintâi anchetă dialectală¹², redactat pentru studierea pe teren a graiurilor românești și lansat în toate provinciile românești, cu scopul de a strânge material pentru elaborarea dicționarului numit *Etymologicum Magnum Romaniae*. Originea dialectelor, raportul dintre limbă și dialect, dintre dialecte și chiar interesul față de geografia lingvistică fac parte din preocupările autorului.

Tot el a considerat că dacoromâna, macedoromâna, meglenoromâna și istroromâna sunt dialecte ale aceleiași limbi și a creat termenul de subdialect pentru a denumi subunitățile dialectale ale dacoromânei¹³.

Prin Timotei Cipariu, care pusese bazele studiului limbii române vechi, după cercetările extrem de valoroase ale lui Alexandru Lambrior, primul lingvist român care s-a bucurat de o pregătire metodică în domeniul cercetării limbii vechi, cu adevărat științifică, și după opera remarcabilă a lui Hasdeu, s-a creat o tradiție în acest domeniu de cercetare.

Itinerar în Istria și vocabular istriano-român, lucrare publicată mai târziu de Titu Maiorescu, poate fi considerată cea dintâi lucrare de dialectologie apărută la noi, care cuprinde un material lingvistic ce permite observarea unor particularități caracteristice dialectului și un punct de plecare în studiul evoluției dialectului istroromân.

Mai târziu, M. Gaster în *Introducere la Chrestomație română*¹⁴ făcând referire la textele tipărite ori scrise selectate, menționează existența a trei dialecte românești: dialectul de nord sau din Moldova, dialectul de sud sau din Muntenia și dialectul din Transilvania, dialecte literare însă, în acest caz.

Despre existența unor diferențieri dialectale chiar la nivelul românei primitive vorbește, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, G. Weigand. Autorul studiază toate dialectele românești, efectuează anchete dialectale directe, la nordul

---

¹² Chestionarul cuprinde 206 întrebări referitoare la fonetică (46), gramatică (3), lexic (86), și la obiceiuri, credințe, practici populare (71). Vezi și Valeriu Rusu, *Introducere în studiul graiurilor românești*, București, 1977, p. 12.

¹³ B. P. Hasdeu, *Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatorismului dialectal și teritorial*, în *Anal.Acad.*, seria II, Tomul XVIII (1895-1896), p. 19-29.

¹⁴ Gaster, *op. cit.*, vol. I, Leipzig-București, 1891, p. XC.

și la sudul Dunării, scrie monografiile pentru fiecare dialect în parte și studii pentru diferite graiuri: bănațean, crișan, moldovean și muntean. Tot el este autorul primului sistem amănunțit de transcriere fonetică a limbii române.

Primul studiu științific de dialectologie românească, pe care G. Weigand îl consacră limbii aromânilor din Olimp¹⁵ și primul atlas fonetic românesc¹⁶ realizat prin anchete de teren, care a permis înregistrarea, la acea dată, a celor mai de seamă particularități de pronunțare ale graiurilor românești, sunt lucrări de maximă importanță care motivează cercetarea limbii române.

El a făcut distincția între dialecte cu caracter pronunțat, dialecte de tranziție și dialecte mozaic. Întemeindu-se pe câteva particularități fonetice, nu prea numeroase, învățatul german a distins, altfel decât până la el, numai trei dialecte dacoromânești cu caracter pronunțat: cel bănațean, cel muntenesc și cel moldovenesc.¹⁷

Dacă avem în vedere, cu precădere, interesul pentru situația stadiului actual al limbii române, putem vorbi despre două momente semnificative pentru tradiția dialectologilor români: școala lingvistică de la Cluj (în speță, autorii *Atlasului lingvistic român*) și școala lingvistică de la București (remarcabilă prin studiul monografic al graiurilor)¹⁸, ilustrată, între cele două războaie mondiale (prin activitatea științifică a lui Ovid Densusianu și a colaboratorilor săi, grupați în jurul revistei „Grai și suflet” și al institutului de filologie și folclor, permanența acestei activități – mai puțin ca metodă - fiind susținută de cercul de lingviști care au asigurat activitatea revistei „Bulletin linguistique”, condusă de Alexandu Rosetti).

---

¹⁵ *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig, 1888.

¹⁶ *Lingvistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, realizat prin anchete de teren, întreprinse între 1896 și 1909, cu un chestionar de 114 cuvinte.

¹⁷ Ivănescu, ILR, p. 36.

¹⁸ Pentru completarea informației din punct de vedere istoric, cititorul poate consulta: Romulus Todoran, *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, (1961), 1, p. 43-73, Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, ILR, vol. I, ed. a II-a, 1972 (primele atestări ale interesului învățaților pentru graiurile și dialectele românești); D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii românești*, 1965 (școala clujeană, I., A. Candrea, Theodor Capidan, Gustav Weigand etc) și *Studii de lingvistică românească*, 1970 (E. Petrovici etc); I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme-bibliografie*, 1970)

Școala lingvistică de la București a întocmit și publicat mai ales monografii, glosare și texte dialectale. Printre acestea, cele elaborate de conducătorul ei, publicate în culegerea de texte „Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români”¹⁹ și monografia „Graiul din Țara Hațegului” (București, 1915), prima monografie dialectală consacrată unui grai dacoromân, sunt două opere fundamentale, a căror valoare incontestabilă le-a impus ca lucrări model în dialectologia românească.

Ovid Densusianu a promovat în lingvistica românească puncte de vedere noi în studiul dialectelor,²⁰ având chiar o teorie proprie despre „originea celor trei dialecte” românești²¹ și a adus puncte de vedere noi în studierea epocii și a locului de formare a limbii române.²²

Cât privește monumentală sa lucrare *Histoire de la langue roumaine*, aceasta include în primul volum problemele românei primitive, iar în cel de-al doilea surprinde câteva elemente cu caracter dialectologic, fără însă a insista asupra repartiției geografice a fenomenelor discutate.

Un alt cercetător de teren, elev al lui Densusianu, a fost Tache Papahagi, care a adus o importantă contribuție în dialectologia românească. Anchetele de teren l-au ajutat să elaboreze două studii dialectale: *Cercetări în munții Apuseni* (GS, II, 1, p. 22-89) și *Graiul și folklorul Maramureșului* (București, 1925).

Opera sa capitală rămâne însă *Dicționarul dialectului aromân*, general și etimologic (București, ed. I:1963; ed. II:1974), indispensabil astăzi în activitatea științifică a cercetătorilor ce studiază dialectul aromân.

---

¹⁹ Publicate de I. A. Candrea, Ovid Densusianu și Th. D. Sperantia, București, 1906-1908, I-320; II-514.

²⁰ Vezi îndeosebi *Orientări nouă în cercetările filologice*, în GS, I (1923), 1, p. 1-22; *Vorbirea populară din puncte nouă de vedere*, în „I-ul Congres al filologilor români”, București, 1926, p. 96-104; *Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea lui lingvistică și etnografică*, extras din VN, 1910; *Cursul de filologie romanică. Dialectologia*. 1905-1906, p. 180.

²¹ Din punctul lui de vedere, meglenoromâna este considerată un subdialect al dacoromânei.

²² Vezi *Istoria limbii române*, trad. rom., București, 1968, vol. I, cap. VI, *Originea celor trei dialecte*, p. 189-224; versiunea franceză, republicată în *Opere*, II, ediție critică și note de V. Rusu, Prefață de B. Cazacu, București, 1975, p. 274-325.

I. A. Candrea, prieten și colaborator al lui Ov. Densusianu, întreprinde anchete pe teren în Banat, redactează 130 de hărți în vederea elaborării *Atlasului lingvistic al Banatului*. Pe baza acestei anchete a publicat o importantă contribuție teoretică, *Constatări în domeniul dialectologiei* (GS, I, (1924), 1, p. 169). A adus valoroase contribuții la studiul dialectului meglenoromân, cu *Texte meglenite* (GS, I, 2, p. 261-285; II, 1, p. 108-128) și *Glosar melenoromân* (GS, III, 1, p. 175-209; III, 2, p. 381-412, VI, p. 163-192 și VII, p. 194-230).

Cât privește valoarea intrinsecă a *Atlasului lingvistic român*, ce are la bază materialul bogat și variat înregistrat în toate dialectele limbii române, într-un mare număr de localități, aceasta este întărită de interesul metodologic pe care această lucrare l-a prezentat, pentru progresul geografiei lingvistice, încă din momentul apariției acestei discipline științifice.

Un continuator de seamă al școlii lingvistice de la București este Al. Rosetti.

Aceeași problemă a repartiției pe teren a faptelor de limbă se regăsește în *Istoria limbii române*, unde autorul susține ca importantă metoda expunerii descriptive. Criteriul geografic poate justifica existența simultană, într-o limbă dată, a variațiilor de pronunțare ale aceluiași sunet în epoci și zone diferite.

Grupările dialectale constatate sunt justificate de existența relațiilor dintre grupurile sociale din nordul Ardealului – Maramureș și Moldova, sau din sudul Ardealului și Țara Românească și de emigrările populației din Ardeal în principatele vecine. Este motivul pentru care, de exemplu, fonetica limbii române în secolul al XVI-lea apare cu trăsături dialectale mai evidente decât cele care se constată astăzi, opoziția dintre grupurile dialectale fiind constituită prin particularități fonetice tranșante.²³ Eliminarea unora dintre ele s-a făcut prin extinderea limbii comune, dotate cu un prestigiu social mai ridicat, asupra variantelor utilizate în regiunile rămase în urmă față de evoluția generală a limbii.

Autorul susține separarea dacoromânei în două grupuri dialectale: unul format din Moldova, nordul Transilvaniei și Maramureșul, altul format din Țara Românească și sudul Transilvaniei, Banatul alternând între cele două grupuri.

Pentru lămurirea problemelor de istorie a limbii, Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu au acordat o atenție deosebită, în aceeași perioadă, dialectelor limbii române.

---

²³ Rosetti, ILR, p. 602.